

Kan du se komikken?

Den komiske vision er emnet for det følgende. Med dette, vel stadig noget angelsaksisk klingende, udtryk *the comic vision* menes der den komiske måde at se på mennesker og på virkeligheden på. At der findes en komisk vision, er en grundantagelse i al europæisk idéhistorie; det kommende skal handle om, *hvor*-*dan* den er, og hvordan den ikke er. - *Hvor* den er? Den er i både liv og kunst, og derfor bør undersøgelser af den være såvel psykologiske som æstetiske.

I

Det er sundt at le; vi får os en "sund latter", siger vi; "Lachen ist gesund". Ja, men det vi ler ad, er noget grimt; det lattervækkende eller komiske er altid og uden undtagelse noget i en eller anden forstand grimt. Latter er behagelig, men det vi ler ad, er noget ubehageligt.

Latter nedbryder spændinger inde i den enkelte, og latter "bygger bro" fra det ene individ til det andet; mellem to kan den grundlægge et venskab, og mellem tusind kan den formidle, om ikke et venskab, så dog en enighed: latterenigheden, som måske nok er momentan, men tillige så intens at den kan styrte konger. Den leende kommer i harmoni, men det man ler ad, er altid noget i en eller anden forstand disharmonisk.

Vi ler ad det grimme, ubehagelige, disharmoniske.

Genstanden for vores latter er noget problematisk, sådan har komikteoretikerne ment siden begyndelsen, dvs. siden Platon og Aristoteles, og indtil denne dag. Men er synspunktet trængt ud og ind hos os alle? Det vil jeg ikke mene. Jeg tror, vi faktisk mener modsat, nemlig at genstanden for vores latter er noget sjovt, dvs. noget uproblematisk. Og vi går jo i virkeligheden allesammen rundt og har en filosofi og en psykologi om latteren og det komiske. Nok lyder "komikteori" akademisk, og nok kan teori om det komiske - ved det misforhold den står i til sit emne - blive just komisk, men en komikteori har vi allesammen og må ikke sjældent rykke ud med den, f.eks. når vi skal forklare, hvad der lå og ikke lå i et grin ad en kollega, som han krænket kræver os til regnskab for. Og det er et produkt af komikteoretiske overvejelser, hvis vi betragter humor som den allervigtigste egenskab hos vores livsledsager, og det gør mange dan-

skere, som enhver kan se i søndagsavisernes annoncer under Personlige; for vi mener jo noget med humor, når vi udnævner den til den vigtigste egenskab i vort intimeste liv. Endelig er vi praktiserende komikteoretikere i al den meningsudveksling, der hver eneste dag finder sted om begrebet underholdning. Det komiske og latteren er nogle ordentlige magter i vores alles tilværelse. Når man har set det, kan man slet ikke holde sig tilbage, selv om "befamling" af komik traditionelt er belagt med tabu.

Hvis filosofferne og psykologerne nu har ret i, at vi altid ler ad noget disharmonisk og problematisk og ubehageligt, er det klart, at latteren og den dertil hørende lyst er en reaktion i hård konkurrence med andre reaktioner, som kunne synes mere naturlige, når vi konfronteres med noget ubehageligt, f.eks. vrede, lede eller frygt. Med sådanne ulystreaktioner, som forekommer os naturlige fordi de reagerer med ubehag på det ubehagelige, konkurrerer latteren og dens lyst; og konkurrencen er ofte hård (som vi ved!) og balancen ofte hårfin.

Det er et psykologisk spørgsmål af rang, hvordan denne unaturlige og - det mener jeg i ramme alvor - umandige reaktion: latteren, kan komme ud af vort psykiske apparatur, altså hvordan mennesket kan blive "det leende dyr", *á nimal rídens* - en aristotelisk bestemmelse af menneskets egenart, som humanister siden renæssancen med stolthed har taget til sig og har hejst som standarten over deres værk. MENNESKET = DET LEENDE DYR, triumferede de, når værket havde front mod repression og dødbideri, der efter formelen altså er umenneskelige: *mennesket* ler. Et eksempel på stolt brug af Aristoteles' definition finder vi i Mester Frans Rabelais.

Men det vedbliver at være et psykologisk problem, hvordan latteren kan vinde over f.eks. frygten i deres hårde kapløb.

II

Lad os høre en forklaring fra en psykolog, der sin vane tro forklarer problemet fylogenetisk, dvs. med nedblik i menneskets dyriske urtid, men dog også antydningvist åbner ud mod det æstetiske perspektiv i menneskets kunstgestaltende nutid. Nietzsche siger i *Menschliches, Allzumenschliches*, første bind stk. 169, som bærer overskriften *Herkunft des Komischen*, Det komiskes Herkomst:

"Når man overvejer, at mennesket gennem mange hundredtusind år var et for frygt ekstremt modtageligt dyr, og at alt pludseligt, uventet bød det at være beredt på kamp, måske beredt på død, ja at selv senere, under sociale forhold, al sikkerhed beroede på det forventede, på skik & brug i mening og gerning, så må man ikke undre sig over, at ved *alt* pludseligt, uventet, i ord og gerning, når det bryder ind uden fare og skade, bliver mennesket overgivent (ausgelassen), går over i frygtens modsætning: det af angst sitrende, sammenkrummede væsen farer i vejret, folder sig vidt ud - mennesket ler.

Denne overgang fra momentan angst til kortvarigt overmod kalder man det *komiske*. Derimod går i fænomenet det tragiske mennesket hurtigt fra stort, varigt overmod over i stor angst; da imidlertid blandt dødelige det store varige overmod er langt sjældnere end anledningen til angst, er der langt mere af det komiske end af det tragiske i verden; man ler meget tiere, end man er rystet."

Stykket, som her er gengivet i sin helhed, bærer umiskendeligt præg af sin ophavsmand: hos Nietzsche finder vi ingen humaniststolthed over latteren som specifikt menneskelig; tværtimod forklares latterens opståen ved, at der indtræffer en angstfremkaldende situation, i ord eller gerning, som hensætter mennesket i dets animalske fortid, der har varet uendelig meget længere og vejer tilsvarende tungere end dets korte periode som kulturvæsen, af hvilken periode endda det meste er hengået i sikker, vegetativ forladen sig på skik & brug, stadig i flokken, i horden. Pludseligt hensættes mennesket i dyrisk angst, det "krummer sig sammen", aggressivt beredt til kamp, ja måske død - og så viser det sig, at det uventede her "brød ind uden fare og skade", og mennesket "svipper i vejret" (*schnellt empor*) og ler. Latterens mysterium kan kun forklares i stammens perspektiv, fylogenetisk, ud fra menneskets ophobede erindring om det farefulde liv i urskoven "gennem mange hundredtusind år". Endnu har vi slet ikke lært instinktivt at bedømme trusler realistisk, dvs. med en menneskelig målestok.

Nietzsche siger ikke, at vi nu i vort liv som kulturvæsener lever i konstant angst, men han siger, at vi konstant lever i potentiel angst - vel nærmest i en rutine i det forventedes skurer, så at sige på et nulpunkt, fra hvilket man så i latteren kan "svippe op", efter at man lige forud er blevet sænket ned i momentan angst, måske dødsangst. Langt sjældnere end denne rutine, i hvilken et pludseligt ned kan skabe komikkens op, er et liv i stort kontinuerligt overmod, fra hvilket et hurtigt ned skaber tragikkens ikke kun momentane, men store angst og "rystelse". Grunden til dette varige overmods sjældenhed er, at vi er dødelige. Dette er også årsag til latterens hyppighed.

Siger Nietzsche her ikke det modsatte af vores almindelige mening om tragik og komik i deres relation til død? Som det vil fremgå, tror jeg, han siger det rigtige: det er fordi vi skal dø, vi ler. Så er da det modsatte af Komisk ikke Alvorlig, som man ofte siger; det modsatte af Komisk er Kedelig. - Bemærk under det hele, at det er den almindelige, spontane, overgivne latter, vi taler om. Forlegne fnis, beregnende smil og uforløst krampelatter holder vi udenfor.

III

Lige så personlig helheden hos Nietzsche er, lige så traditionel europæisk komikteori er delene. Traditionelle er bl.a. følgende punkter: (1) Det pludselige,

Slagmark

Nr. 4

Søren Kierkegaard

Nr. 8

Freud og Jung

Nr. 9

Tilbage til Kant?

Nr. 10

Hvorfor krig?

Paul Ricoeur

Nr. 11

Mellemlkrigstidens København

Walter Benjamin

Nr. 12

Martin Heidegger

Nr. 13

Det politiske og Revolutionen

Ludwig Wittgenstein

Nr. 14

Jødedom og filosofi i det 20. årh.

Nr. 15

Neo-individualisme

"Dansk filosofis elendighed"

Nr. 16

Amerikansk filosofi

Løssalg 80,- kr; abonnement: 130,- kr for to numre/260,- kr for fire numre

Slagmark - tidsskrift for idéhistorie

Postboks 1058 DK-8200 Århus N Danmark
Postgiro: 5 26 83 70

det uventede, det overraskende er en nødvendig forudsætning for komik og latter. (2) Før vi ler, er der blevet skabt en fejlagtig forventning; dens fejl består i, at den forventer fare, skade og smerte; dvs. forventningens fejl bestod, tilspidset sagt, i dens angst. (3) Sammenhængende hermed, det komiske er en psykisk dynamik, der transformerer en ulyst til en lyst; det komiske er en triumf, en mani, en eufori. Man kalder ofte den komiske vision en dobbelt vision, hvormed man bl.a. sigter til dette indhold af ulyst og lyst. (4) Det komiske er momentant eller punktuelt, både i sin opståen og i sin udløsning-i -latter; det komiske er en eksplosion, og så er det væk.

Sidst, men ikke mindst er følgende punkt traditionelt, siden Sokrates i slutningen af Platons *Symposion* tvang, som det hedder, sine tilhørere til at indrømme, "at det er den samme mands sag at kunne digte komedie og tragedie, og at den der er tragediedigter med kunst, også er komediedigter." Dette punkt (5) siger, at der er to fænomener eller visioner i livet: tragisk og komisk, og at de nok er modsatte, men betinger hinanden, dvs. de er polære. I det tragiske lader Nietzsche overmod blive til angst, i det komiske angst til overmod. Således spejler de to livsfænomener hinanden, men en vigtig forskel er, at det tragiske er varigt, det komiske punktuelt.

Det komiske kommer af pludselige følelsesomslag og den komiske vision kan vi alle anlægge; for den at se er virkeligheden da også pludselige tilfældigheder og menneskene gennemsnitlige. Det tragiske går fra varigt overmod til stor angst og den tragiske vision er forbeholdt undtagelsesmennesker; anskuet tragisk er virkeligheden da også ubønhørlig skæbne og mennesket stærkt individ, som kan tage livet med guderne og gennem sin død trodse de udødelige og blive hel. Men før vi går ud af Nietzsches problemstilling, er der en spændende kommentar at gøre til den: det komiske er langt hyppigere i livet end det tragiske, siger han; det interessante er, at det forholder sig ligesådan i kunsten, idet den dramaform, som formes af den tragiske vision, tragedien, er den dramaturgiske undtagelsesform, hvorimod komedien er teatrets almindeligste genre - også i verdensperspektiv (vistnok).

Nietzsche holder sig strikt til sit emne: Det komiskes Herkomst; og det menneske der anskues komisk, dvs. ikke ham der ler - Nietzsches emne -, men ham der les ad, kommer han ikke ind på. Det gør vi nu.

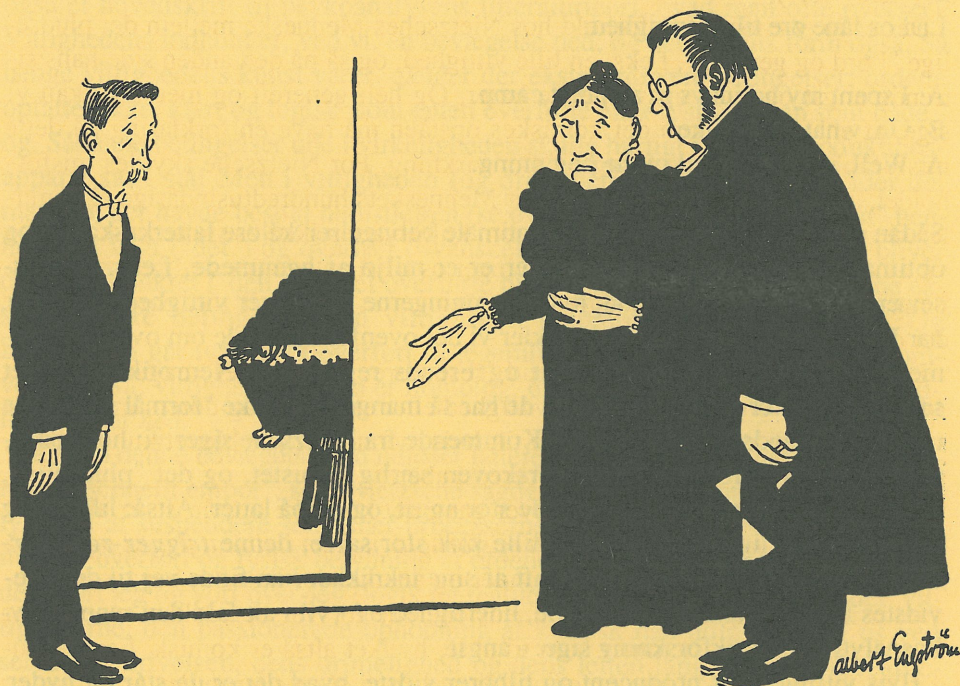
Det leende Menneske er alene i stk. 169's landskab; men lad os befolke det med en anden, nemlig ham der gemmer sig bag døren og med sit BØH hensætter Mennesket i ur-angst. Vil denne urangst altid og uden undtagelse afløses af latter? For det er jo, hvad Nietzsche siger med det "alles", som jeg har udhævet. Jeg tror det ikke, jeg tror, angsten kan blive transformeret til vrede f.eks. Det vil sige, lige så sikkert det er, at det uventede - vel at mærke det uventede "uden fare og skade" - er en nødvendig betingelse for det komiskes

opståen, lige så tvivlsomt er det, om denne nødvendige betingelse er tilstrækkelig, selv på baggrund af Nietzsches tilføjelse: den basale, altid lurende angst. Og dog viser denne tilføjelse fremad mod den teori, som afgørende skulle berige vore ideer om det komiske, nemlig til psykoanalysen (der er kun 27 år fra *Menneskeligt, Altformenneskeligt* til Freuds *Vittigheden og dens relation til det ubevidste* fra 1905). Mere konkret: Nietzsches "momentane angst" svarer nøje til Freuds regression (dvs. gåen tilbage, nemlig til mere primitive psykiske faser).

Der er jo et enormt misforhold hos Nietzsches Menneske mellem det pludselige "i ord og gerning", f.eks. en lille vittighed, og så på den anden side hans sitrende angst og hans opsvippende latter. Og helt generelt og metodisk kan vi sige, at enhver teori om det komiskes opståen må have en forklaring på dette misforhold mellem lille årsag og stor virkning. For Nietzsche skyldes misforholdet, at den lille vittighed aktiverer Menneskets hundredtusindårige akkumulerede angst, en historie mennesket som kulturvæsen ikke er sig bevidst og ikke vil vide af, men som altså latteren tvinger os til at antage det stadige nærvær af. I angsten forud for latteren regredierer Mennesket til dyr, til abe. For Freud sker der det samme i vittigheden.

Lad os, før vi går ind på Freud, resumere. Mennesket reagerer på det "pludselige, uventede", f.eks. en vittighed eller et "bøh" bag døren, med et forsvarsberedskab der hører urskoven til; hvis mennesket *var* blevet kulturvæsen, ville det for længst have nedrustet beredskabet.

Hvis det virkelig går sådan til, hver gang det komiske opstår, så er al komik komisk; thi *det komiske beror på et misforhold mellem indbildt frihed og faktisk fremmedbestemthed*: mennesket kender og anerkender ikke sin bagage af hundredtusindårig angst og sit overdimensionerede forsvarsberedskab; men det er dem der fremmedbestemmer ham til at le, hvilket altså er komisk. For det andet: dét komiske vi kalder *humor opstår ved, at vi af en eller anden grund bliver i stand til at le en sig nærmende smertelig følelse ud*; denne smertelige følelse kan f.eks. være vrede (som vi ved) eller angst, og det afstedkommer en betragtelig psykisk besparelse og dermed lyst, hvis vi bliver opmærksomme på et lille træk - et "humoristisk" træk - der afleder os fra smertefølelsen, som var ved at true i horisonten. Opstod det komiske ifølge Nietzsche ikke netop ved transformeringen af angst, en smertelig følelse, til overgivenhed? Dvs. at selve dette at le er en humorfuld reaktion; jf. også at vi mod Nietzsche indvendte, at det ikke er *hver* gang, et bøh bag en dør udløser angst i os, vi kan le; somme tider bliver vi vrede. Konklusion: alt det komiske og al latter - også når vi mest overmodigt ler ad den tossede kandestøber - har (1) noget komisk ved sig og (2) et element af humor i sig. Derfor er der ikke nogen skarp grænse mellem vor latter *ad* den tossede og vor latter *med* ham, for i enhver latter er der grund til latter ad os

— Inden Pastoren er saa venlig at komme ind og faa en Kop Kaffe, vil jeg gerne ha' Lov til at præsentere Ligets Bror. Af Engström.

selv, som ler. Jo, det er en umandig reaktion, den latter, selv når den mest mandigt tror at udgrænse outsidersen: den kvindagtige mand, den mandhaftige kvinde. Forholdet mellem latter ad og latter med, dvs. mellem satire og humor, er komikkens æstetiske grundproblem. Så langt ind i dette kunne psykologen Nietzsche lede. Men den herskende komik- og komedieteorier har ikke taget imod vejledningen.

IV

Lad os låne øre til en vittighed:

A: I spent my holidays in a nudist camp.

B: Oh, what was it like?

A: Well, it was hardest in the beginning.

Sådan et kunstprodukt kan under optimale betingelser udløse latterkaskader, og optimale betingelser for vittigheder er et miljø af hæmmede, f.eks. et klasseværelse. I ølstuen derimod, hvor hæmningerne er små, er vittighederne sølle, har Freud observeret - og nu udvikler vi det ovenfor hævdede om overensstemmelsen mellem Nietzsches angst og Freuds regression. Neurotikere har et særligt talent for vittigheder, fordi de har så mange og stærke "formål rækkende ned i det ubevidste," siger Freud. Kommende fra Nietzsche siger vi: hos neurotikeren er forsvarsapparatet fra urskoven særlig oprustet, og det "pludselige, uventede" udløser i ham tilsvarende stor angst, og derpå latter. Altså: lille årsag stor virkning, ligesom i geværet lille klik stor salve; denne *trigger-releaser*-effekt skyldes, at vittigheden i kraft af sine teknikker kan finde vej til det ubevidstes lagre af fortrængt: sadisme, liderlighed og - vil i alt fald den senere psykoanalytiske komikforskning sige: - angst.

Hvis vittighedens producent og tilhører vidste, hvad det er de står og nyder, ville nydelsen aldrig komme i stand. Regressionen ville blive standset i opløbet. Men det ved de ikke, for vittigheden er forklædt ganske som drømmen (det var med sine indsigter fra den 5 år gamle *Drømmetydning*, Freud gennemskuede vittigheden). De to står og synes, det er noget sjovt, de ler ad. Naturligvis har også Freud "det uventede" med som nødvendig forudsætning for, at regressionen kan finde sted; det nye, geniale er hans systematisering af alle de teknikker i vittigheden som camouflerer dens giftige dampe af sadisme og dens trykkende liderlighed. En sådan systematisering kan Nietzsche endnu ikke give, men kan man alligevel ikke se, hvor grundlæggende enigheden er mellem Nietzsche og Freud om latterens *primitivitet*? Man skal her huske, at en fylogenetisk betragtningsmåde med "stamme-hukommelse", som den vi har kommenteret hos Nietzsche, slet ikke var Freud fremmed; han mente, at individets, ja menne-

skehedens infantile fortid altid forbliver i os: "... de primitive tilstande kan altid etableres på ny; det primitive sjælelige er i ordets fulde mening uforgængeligt," som han skriver i *Aktuelt om Krig og Død* fra 1915.

Vittigheden er et kunstprodukt, sagde vi; dermed har vi sagt, at vittigheder i dagligdagen er en stilisering af denne, en æstetisering af formløse hverdage; dermed har vi også sagt, at dette dagliglivsprodukt må betragtes ikke kun psykologisk, men også æstetisk (og ganske rigtigt er Freuds bog om Vittigheden da også et hovedskrift til psykoanalysens litteraturteori, hvad man ofte overser). Vittighedens indhold er, ved vi, en bevægelse ned, og det er dens form også. Så længe vittighedens kunst varer, gælder der ekstraordinære betingelser: ordene opfattes ikke, klart og logisk, som enten overførte eller fysiske, men som både - og. Sådanne betingelser ude i virkeligheden skulle hurtigt få vores produktionsapparat sat i stå! Men i vittigheden (og drømmen og digtningen) gælder de: manden, der havde besøgt nudistlejren (se ovenfor), siger "it" og "hardest" henholdsvis vagt ("det") og overført (=vanskeligst), men inde i vittigheden bliver det vage konkret ("den") og det overførte bliver fysisk ("hårdest"). Sådanne ekstraordinære betingelser kan vittigheden etablere, med 20 små ord. Og bevægelsen går typisk fra overført til legemlig, dvs. fra ånd til fysik, ikke omvendt; altså: vittighedens form er homolog, overensstemmende, med dens indhold: en tur *ned*.

Ja, men denne bevægelse ned udløser latterens bevægelse op (det leende menneske "schnellt empor", som Nietzsche sagde). Det skyldes, at vi i latteren føler lyst ved at suspendere sekundær-processerne, som minsandten sonderer sobert mellem overført og fysisk betydning af ordene. Dvs. vi føler lyst ved at suspendere vort jeg og vort over-jeg (logik og realitet). Vi har nok alle oplevet det: vittighederne, den passionerede ophobning af komisk hån udløser lyst i os ved selve overdrivelsen, dens urimelighed og dens letten langt ovenud af realiteterne; og denne lyst ved selve uvirkeligheden skubber os frem til nye komiske triumfer. Det er det, man kalder den komiske stemnings lyrik.

I den sætter vi (og vore tilhørere) vort over-jeg, dvs. vores far, fra magten. Denne revolte er per definition et udtryk for humor (herom *Komediens Kraft* 299f.). Igen føres vi altså frem til, at selve det at le involverer humor. Dette resultat betegner et brud med den herskende komikteori.

Vi sagde ovenfor, at den almindelige opfattelse er, at vi ler ad "noget sjovt". Med komikteoretikerne borede vi et lag længere ned og sagde, at vi ler ad noget ubehageligt. Men for så vidt som latteren involverer *lyst* ved at sætte sekundær-processerne og disses sobre sondering mellem virkeligt og overdrevet ud af kraft, har den almindelige opfattelse alligevel noget for sig.

Ligesom nu for Freud vittighedens kanal ned i dette infantile især er velkommen blandt hæmmede, dvs. kultiverede, således tror jeg også, en af Nietzsches

pointer med at skrive stykke 169 er denne: hvad den humanistiske tradition med dens stolte tale om *animal ridens* har betragtet som menneskets frigørende prerogativ: latteren, kommer kun i stand, fordi mennesket er knuget ned af en overvældende fortid som dyr. Om angsten i al latter er det den almindelige mening, at dens rolle først til bunds er forstået af den efter-freudske psykoanalyse i forbindelse med dens større indsigt i barnets før-ødipale fase (et hovednavn: Charles Mauron) og/eller af etologien (Konrad Lorenz). Vi mener at have vist, at indsigten er Nietzsches.

V

Den komiske vision er af væsen kynisk, og komikeren er nødvendigvis også naturalist og kyniker, "notwendig auch Naturalist und Zyniker," siger hegelianeren Friedrich Theodor Vischer i sin *Æstetik* (og hvad hegelianerne siger om det komiske, gør man klogt i at lytte til. Vischer er en betydelig impuls for Freud).

Det komiske vil sige såvel det situations - som det verbalkomiske i såvel liv som kunst, og kunst betyder jo ikke kun komedie, men også roman, og, hvis vi ser bort fra det verbale, f.eks. ballet. På mange måder er balletten det optimale medium for ren komik, for alt latterligt lider af en stivhed (der bilder sig ind at være smidig); og er der noget, karakterballetten kan fremvise, da er det Den Mod Sin Vilje Stive.

Den komiske vision er kynisk, siger Vischer og mener dermed, at den stirrer mennesket ned fra kulturvæsen til dyr (hvad kynisme også filosofihistorisk betyder), ned til naturgrundlaget (derfor siger han "naturalist og kyniker"). Efter det ovenfor udviklede om nedturen fra ånd til fysik er vi enige; men hvad vil "natur" sige for den komiske vision? Natur vil især sige de tre ting, som kulturvæsenet især vil fortrænge, nemlig sex, mad og muskelstyrke. Det er på grund af denne komikkens medfødte kulturkritik, dens bestandige konfrontation af idealisme med realisme, Vischer kalder komikeren kyniker. Et menneske med komikerblik *betragter* de andre, og det hvad enten han er amatør som vi alle eller professionel som Gustav Wied og Oscar Wilde; jævnfør, at Molières samtidige kaldte ham "betragteren", *le contemplateur*. Og under denne iagttagelse tillader han sig at pådutte dem noget; han interpolerer noget i deres selvforståelse, nemlig sex, mad og muskelstyrke. Og komikeren ler ved denne pådutning, for den afslører et komisk misforhold mellem menneskenes selvbestemmelse, deres indbildte selvbestemmelse, og så det der i virkeligheden bestemmer, nemlig naturen med det nævnte kyniske indhold. Efter at have foretaget denne pådutning ser den komiske vision menneskene som svage eller afmægtige, som vi sagde i afsnit III. Menneskene bliver marionetter, hvis snoretræk imidlertid kommer nedefra.

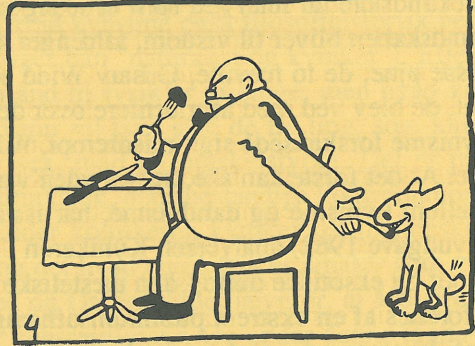
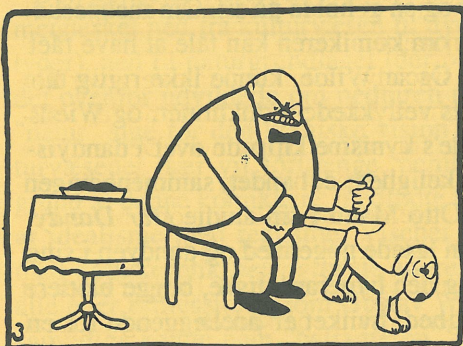
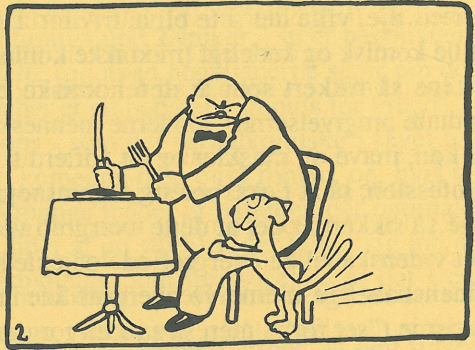
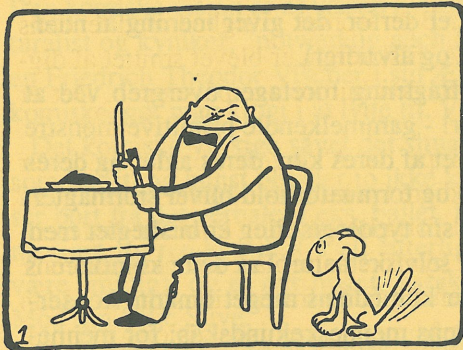
For den komiske vision *reduceres* menneskemylderet: hver enkelt derude tror,

han er enestående, en nyhed i historien; det tror jo enhver af os helt grundlæggende; det menneske der er blevet kujoneret af omstændighederne til at mene, han ikke er noget særligt i nogen som helst henseende, kan aldrig blive komisk, dén dybe retfærdighed har det komiske syn. Men næsten hver eneste i mylderet bilder sig ind, han er et individ; for komikeren er han imidlertid en type. Hver enkelt tror sig fri, men for komikeren er han bundet, bundet af et net af psykiske og sociale determinanter: køn, alder, job. Den komiske optik er: set før, lutter kendte mønstre. "Most people are other people. Their thoughts are someone else's opinions, their lives a mimicry, their passions a quotation." (Wilde). Kopi på kopi, kliché på kliché - var det ikke for troldsplinten i komikerens øje, ville det sete blive trivielt. Det er derfor, det giver mening at modstille komisk og kedeligt (men ikke komisk og alvorligt).

Lige så sikkert som at den komiske betragtning foretager overgreb ved at pådutte omgivelserne - moderne mennesker! - gammelkendte primitive mønstre af køn, mave og muskler og en adfærd styret af deres køn, deres alder og deres profession, så at f.eks. potens, legemshøjde og formueforhold bliver stormagter, lige så sikkert er det at dette overgreb ved sin typologisering er beslægtet med det videnskabelige overgreb på "objektets" selvforståelse. Fra dette komikerens videnskabelige reduktive overgreb kommer komediens meget omtalte konservatisme ("set før"), men så sandelig også dens menneskekundskab; for menneskekundskab får man ved først at se sig for og så at holde på sit. Om menneskekundskaben bliver til visdom, afhænger af, om komikeren kan tåle at have fået disse øjne; de to nævnte, Gustav Wied og Oscar Wilde, kunne ikke rigtig tåle det, de blev ved med at triumfere over deres vellykkede reduktioner, og Wieds kynisme forskansede sig i misantropi, Wilde's kynisme kippede over i dandyisme. At det første kan ske, indses uden vanskelighed; det andet, sammenhængen mellem kynisme og dandyisme, har især Otto Mann i sin studie *Der Dandy* (nyudgave 1962) analyseret. Kynikeren i sin lasede nøgenhed og dandyen i sine rober og eksotiske dufte - den uæstetiske og den hyperæstetiske, begge blottere - forenes af en ekstrem publikumsafhængighed, hvilket er ødelæggende for en anti-konformist; og de provokerer for at bekræfte sig selv, men komik med vægt skal fremtræde aldeles selvforglemmende.

Der er et godt stykke herude fra Wied og Wilde ind til karakterkomediens visdom; men spektret er kontinuerligt, vil jeg holde på.

Og enhver komiker, selv den viseste, har det som fik misantropen og dandyen til at ryste på hånden, nemlig afhængighed af publikum; med alt det ubehagelige, han roder op i, skal han "behage tilskuerne", som Holberg så ofte siger. Han skal kunne *høre* dem, ligesom de skal kunne høre hinanden. Ja, efter at have foretaget det ovenfor beskrevne overgreb på sit publikums selvforståelse, vil han have det til at le ad overgrebet; hvad er det andet end at føje spot til

Robert Storm Petersen. Sociallovgivning. 1910.

skade. Men den komiske vision er jernhårdt ekspansionistisk; den vil smitte.

Men foretager jeg ikke en kortslutning nu? Det er vel ikke på sit publikum, komikeren har begået overgreb, men på den nar, han vil have det til at le ad? Godt, så lad os begynde med det sikre: hvis Mennesket ikke ler ad den fejl at blive angst for den i grunden farefri situation, som den anden frembragte ved at brøle BØH bag busken, men bliver vred, bliver han ... latterlig. *Den latterlige eller komiske er netop den humorforladte* - dette gælder over hele linjen fra situationskomik i urskoven til Molières Alceste i salonen og Erasmus Montanus på Bjerget. Den leende vil have den beleede med på et komplot, rigtignok ikke mod nogen tredje, men mod den beleede selv, mod hans individualitet og frihed. Dette gælder i livet, når A fortæller B en ironisk vittighed med tendens mod B selv; og det gælder i kunsten, hvor A, tilskueren, er blevet smittet af digterens komiske vision med tendens mod B, den humorløse på scenen. Det er brutalt.

Og så er det dog ganske let for B at slippe for A's overgreb. Han behøver "blot" at le befriet med ad sig selv, at regrediere fra kultur - til naturvæsen, at gå ind i det krævede komplot med vittighedsfortælleren eller komediedigterentilskueren, som allerede befinder sig på det kyniske naturplan: kønnet, maden & drikken og musklerne. Denne lystfulde laden sig falde fra sine illusioner - sådan tager hans selvforståelse sig jo ud for den påduttende komiske vision - er imidlertid for *netop* den type, som karakterkomedien gennem årtusinder har gjort til sin hovedperson, et smerteligt fald. Han kan næsten ikke.

Men omvendt, hvis netop han kan le ad sig selv, få humor, så overgiver komikeren og tilskueren sig betingelsesløst til ham. I den proces, hvor narren vokser ved at falde, sker komediens omslag fra satire til humor. Det er *kun* ærkenarren, der kan få dette format. Kan man altså se, hvilken underfundig aktivitet, hvilken leg med ilden det er at anlægge den komiske vision? Mere bestemt: hos den der renest anlægger den, nemlig komediedigteren, er der medfødt en art kammeratskab med den tossede: sans for komik bringer efter sit væsen, sit regressive væsen, den der har denne sans, på kanten af og på kant med det normale. Regressionen er, ved vi, en "tilbage-gang" til et stade før logik og realitet, dvs. til primærproces-tænkning; dér befinder den tossede sig - lad os tage Herman von Bremen der selv tror, han er idel Højhed -, og dér opholder, som vi så, komikeren sig gerne, den første rigtignok af nød, den anden af lyst.

Den der ikke tør regrediere, bliver humorløs, fastholder vi. Og mange komiske hovedpersoner er netop "checkede" narcissister - tag en intellektuel som Alceste i *Misanthropen* -, ind i hvilke komediedigteren så har interpoleret primærproceskortslutninger i form af skinlogik eller nonsens, og som han ydermere konstant konfronterer med sex, mad og vold og derigennem afslører f.eks.

impotens og fejhed hos - tag Jacob von Tyboe og alle hans forgængere og efterfølgere af officerer der har det i munden. For den komiske vision får i det hele taget intellektuelle og officerer en dybtliggende lighed: berøringsangst.

Spillet om disse narcissister kan den moderne narcissistiske tilskuer ikke nyde. Den klassiske komedie kan ikke åbne sig for ham; han finder den overdrevet. Tragisk nok, for har nogen sinde de ord haft gyldighed: Om dig historien fortælles, *De te fabula narratur*, så er det nu og her i dette verdensomspændende Amerika. Men den der ikke tør give sig ind under komediens leg og illusion, fordi han ikke vil slippe kontrollen, kan heller ikke komme til at opleve, hvordan narren, hans selvkredsende broder, der ikke kan "get his mind off his own mind", efter og på grund af al latterens mishandling af ham kan få format, ved humor.

Dette om den klassiske komedies aktualitet. Og vil man nu godt huske, at det er som her skildret, de store karakterkomediers hovedpersoner typisk er; derimod er de typisk ikke fjog, der taler dialekt blandt slebne hovedstadsbeboere, sådan som vi vist nemt kommer til at gå rundt og mene om komedien. Komedien er mere optaget af kultur der ikke kan leve ned til naturen, end af natur der ikke kan leve op til kulturen - uanset hvad digternes egne reklamer for deres sædepolerende indsats narrer mange til at tro. Kultur, der ikke kan leve ned til naturen, er i fokus for komedien; men jeg synes, man er en dårlig dialektiker, hvis man ikke kan se noget kulturelt opbyggeligt heri. Vielgeschrey, den stundesløse, går rundt og kalder Pernille sin kone, selv om han, som Pernille siger, aldrig har stunder at ligge hos nogen. Nu har Holberg i 250 år mindet sine landsmænd om, at en kone kræver sengefællesskab m.m. Sådan en realitetsterapi af skinkulturens ofre er kulturelt opbyggelig. Og man har et navn for dens balance af sanselighed og sund fornuft, af sensualisme og rationalisme. Navnet er: klassisk.

VI

Jeg har med det foregående villet sige, at den komiske vision er noget ganske særligt, ja sært; der er meget den ikke er. Og hvis komedie er det drama, hvori den komiske vision anlægges, så er der også meget, komedien ikke er.

Først og fremmest er komedien ikke moralsk, hvis man dermed mener, at den bedømmer mennesker efter, om de er gode eller onde. Har man ingen komikteori, kommer man til at tage digternes egne apologier for deres i mange epoker lidet respekterede genre for gode varer, og det oven i købet ofte med en anakronistisk fejlfortolkning: når Holberg sagde "moralisk" om bl.a. sine komedier, så mente han ordet langt mere deskriptivt end reformativt, dvs. en moralist er en der beskriver *mores*, sæder, med vægt på alle de forrykte eller tossede selvmodsigelser og på alle de excesser og defekter, som menneskenes *mores* opviser;

således udsendte Holberg et skrift betitlet *Moralske Fabler*, hvori det er et grundmotiv, at *kun* den tossede eller forblindede er lykkelig, og at det er rigtigt at lade ham forblive i illusionen. Men dette deskriptive gælder ikke kun Holberg, men generelt de klassiske moralister: fascineret blotlægger de *theatrum mundi*, alverdens rolle-, maske- og mummiespil, hvori enhver er komediant eller abe eller papegøje opfundet af gud, for at han kan have sin spas af dette teater i sin kedelige evighed. Men moralisterne er for desillusionerede - for kyniske, om man vil - til opbyggeligt at anvise nogen udvej, ja mener evt. som Holberg i Fablerne, at sandheden ligefrem ville ødelægge komediantens lykke. Filosofisk set er de skepticister, mere optaget af sociologi og psykologi end af et filosofisk system, ja, det er netop p.g.a. deres sociologiske og psykologiske observationer, systemerne bryder sammen for dem.

Og nu den klassiske komedie. Hovedpersonen er ikke ond, og hans modstandere ikke gode. Hovedpersonen er komisk, fordi han er humorløs: usmidig, ineffektiv, virkelighedsinkompetent (med et tungt, men nøjagtigt ord). Den komiske menneskebetragtning er ikke moralsk (i vor forstand), den er æstetisk-artistisk. Det er ikke efter godhed, komedien spørger, det er efter livskunst. Den komiske vision vil hårdnakket holde sig på overfladen; og henpeger det komiske på sin "dybde trods alt", ophører det med at være komisk (jf. en del moderne komedieopsætninger).

"The good ended happily and the bad unhappily; that is what fiction means." "De gode gik det lykkeligt til sidst og de onde ulykkeligt; det er det man mener med fiktion." Sådan hedder det i Oscar Wilde's *Bunbury* fra 1895, og ordene burde for evigt have været gravskriften over den "moralske" komediefortolkning. Ligesom de klassiske moralister er de klassiske komediedigtere forpligtet på *the way of the world*, og det er ikke "verdens gang", at de gode får lykken, og de onde ulykken. Det er, som Wilde siger, fiktion.

Hvad er det for resten for en "moral", der vil, at dens godhed skal belønnes med lykke? Klassisk er den i alt fald ikke.

Note

I min disputats *Komediens Kraft. En bog om en genre* (Kbh. 1986) findes noget af baggrunden for ovenstående, og en omfattende bibliografi. Om romantikernes og Kierkegaards humor har jeg skrevet i *Prismer, semesterskrift fra tværfag*, efterår 89, 37-43. Et meget anderledes syn på det komiske kan findes i Erik A. Nielsens disputats *Holbergs Komik* (Kbh. 1984).